XALQARO SOLIQ SHARTNOMALARI IMTIYOZLARINI QO‘LLASHDA RAQAMLI MA’MURCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Umarova Gulzodaxon Qudratali qizi
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi,

Annotatsiya. Tezisda O‘zbekistonning ikki tomonlama soliq shartnomalari bo‘yicha imtiyozlarni qo‘llash jarayonini raqamlashtirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari yoritiladi. Rezidentlikni tasdiqlash, daromadning haqiqiy egasini aniqlash, shartnomaviy stavkalarni tanlash va natijalarni monitoring qilish bo‘yicha bosqichli yechim taklif etiladi. Tahlil magistrlik dissertatsiyasining normativ-huquqiy va qiyosiy materiallariga tayanadi.

Kalit so‘zlar: ikki tomonlama soliq shartnomalari, soliq ma’murchiligi, raqamlashtirish, rezidentlik, daromadning haqiqiy egasi, soliq imtiyozi, elektron platforma.

KIRISH

Xalqaro kapital harakatining kengayishi investor uchun soliqqa oid talablarning oldindan ma’lum bo‘lishini tobora muhimlashtirmoqda. O‘zbekistonning xorijiy davlatlar bilan ikkiyoqlama soliqqa tortishning oldini olishga doir shartnomalari dividend, foiz va royalti kabi transchegaraviy daromadlarni soliqqa tortish vakolatlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Biroq shartnoma mavjudligining o‘zi investorga imtiyozdan avtomatik foydalanish huquqini bermaydi: uning rezidentligi, daromadga haqiqiy huquqi va tegishli shartnoma shartlari huquqiy jihatdan tasdiqlanishi kerak (O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, 6-, 357- va 358-moddalar; Umarova, 2026).

Amaliy muammo ko‘pincha nominal soliq stavkasining kattaligida emas, balki imtiyozni qo‘llashga qadar zarur ma’lumot va hujjatlarni bir-biriga muvofiqlashtirishda namoyon bo‘ladi. Investor shartnomaning amaldagi matnini, kuchga kirgan sanasini va to‘lov turiga tegishli cheklovlarini aniqlashi, soliq agenti esa hujjatlarning yetarliligini baholashi lozim. Ushbu operatsiyalar alohida manbalar orqali bajarilganda ma’lumot qidirish xarajati va xato qo‘llash ehtimoli ortishi mumkin.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Dissertatsiyada keltirilgan Soliq qo‘mitasining ochiq reyestrida 55 ta hamkor davlatga oid axborot qayd etilgan. Tanlangan davlatlarning shartnomaviy shartlari bir xil emas: masalan, royalti bo‘yicha Xitoy bilan bitimda 10 foiz, Germaniya bilan bitimda tegishli toifaga qarab 3 yoki 5 foiz, Niderlandiya bilan bitimda 0 foiz chegara ko‘rsatilgan (Umarova, 2026, 4.3.2-jadval). Shunday tafovutlar foydalanuvchi uchun yangilanadigan va daromad turiga mos qoidani tez topish zarurligini ko‘rsatadi; mazkur foizlar har qanday to‘lovga shartsiz qo‘llanmaydi.

Elektron ma’murchilik bo‘yicha taklif etilayotgan mexanizm uch o‘zaro bog‘liq qatlamdan tashkil topadi. Birinchi qatlam — huquqiy ma’lumotlarning yagona katalogi: unda bitim matni va protokollar, kuchga kirish va amalda qo‘llanish sanalari, shartnomaviy stavkalar hamda izohlar saqlanadi. Ikkinchi qatlam — hujjatni elektron tekshirish: rezidentlik tasdig‘i, daromadning haqiqiy egasiga oid ma’lumotlar va to‘lov turi bo‘yicha talablar tekshiriladi. Uchinchi qatlam — natijani qayd etish: qaysi norma qachon va qanday asosda qo‘llangani, rad etish yoki qo‘shimcha hujjat so‘rash sababi va murojaat muddati qayd etiladi.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

1-jadval. Soliq shartnomasi imtiyozini qo‘llashning taklif etilayotgan elektron modeli

Bosqich	Elektron amaliyot	Natijani baholash ko‘rsatkichi
1. Shartnomani tanlash	Davlat, daromad turi, amaldagi sana va stavka bo‘yicha qidiruv	To‘g‘ri norma tanlangan arizalar ulushi
2. Huquqni tasdiqlash	Rezidentlik va haqiqiy daromad oluvchi maqomini hujjatlar bilan tekshirish	Qaytarilgan/to‘ldirilgan hujjatlar ulushi
3. Qaror va audit izi	Qo‘llangan stavka, asos va javobni elektron qayd etish	Ko‘rib chiqishning median muddati
4. Tahliliy monitoring	Davlat va daromad turlari bo‘yicha jamlanma ma’lumotlarni kuzatish	Takroriy nizolar va xatolar ulushi

Mazkur yondashuvning ustunligi imtiyozlarni ko‘r-ko‘rona kengaytirish emas, balki qonuniy foydalanish imkonini yengillashtirish va nazoratning tekshiriladigan izini yaratishidadir. Masalan, 1 000 mln so‘mlik shartli royalti to‘lovi bo‘yicha, agar qo‘llanadigan ichki stavka 10 foiz va haqiqatan tatbiq etilishi mumkin bo‘lgan shartnomaviy stavka 5 foiz bo‘lsa, to‘lov manbaidagi hisoblangan farq 50 mln so‘mni tashkil etadi: 1 000 × (0,10 − 0,05) = 50. Bu hisob faqat shartli misol bo‘lib, real investorning umumiy soliq tejamini anglatmaydi; rezident davlatdagi soliq, soliqqa hisobga olish mexanizmi va shartnomadan foydalanish huquqi ham nazarda tutilishi kerak.

Yagona platforma ishlashi uchun davlat organlari o‘rtasidagi vakolatlar qat’iy ajratilishi zarur. Soliq qo‘mitasi normativ qo‘llash va hujjatlarni tekshirish funksiyalariga mas’ul bo‘lishi, statistika va investitsiyalar bo‘yicha organlar esa shaxsga doir ma’lumotlarni oshkor qilmasdan jamlanma tahliliy ko‘rsatkichlarni taqdim etishi mumkin. Bunda ma’lumotlar almashinuvi faqat qonunchilik ruxsat bergan hajmda amalga oshirilishi, xatoga yo‘l qo‘ygan foydalanuvchi uchun tushunarli tuzatish tartibi mavjud bo‘lishi lozim.

Samaradorlikni baholashni «platforma ishga tushdi» degan formal ko‘rsatkich bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Murojaatlarni ko‘rib chiqish uchun ketgan vaqt, talab qilingan qo‘shimcha hujjatlar soni, nizoli holatlarning takrorlanishi va rad etish asoslarining aniqligi kabi mezonlar dastlabki va keyingi davrlar kesimida solishtirilishi mumkin. Bunday monitoring ma’muriy xarajatlar kamaygan yoki kamaymaganini tekshirishga imkon beradi; uning miqdoriy samarasini oldindan tayyor natija sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchidan, ikki tomonlama soliq shartnomalarining samaradorligini faqat stavkalar yoki bitimlar soni bilan emas, ulardan qonuniy va prognoz qilinadigan tarzda foydalanish imkoniyati bilan ham baholash lozim. Ikkinchidan, shartnomaning amaldagi matni, rezidentlik talabi va to‘lovga mos stavkasini birlashtirgan elektron reyestrni shakllantirish foydalanuvchilar uchun huquqiy aniqlikni kuchaytirishi mumkin. Uchinchidan, imtiyozlarni elektron tasdiqlash va qarorlar bo‘yicha audit izini yaratish qo‘llash xatolarini o‘lchash hamda soliq bazasini suiiste’moldan himoya qilishga xizmat qilishi mumkin. To‘rtinchidan, natijadorlik uch-to‘rt o‘lchanadigan indikator bo‘yicha muntazam tekshirilishi, kelgusidagi o‘zgartirishlar esa ushbu natijalar bilan asoslanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. 6-, 357- va 358-moddalar (dissertatsiyada foydalanilgan huquqiy asoslar).
2. United Nations. (2021). United Nations Model Double Taxation Convention between Developed and Developing Countries.
3. OECD. (2017). Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version.
4. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi. Ikkiyoqlama soliqqa tortishning oldini olish bo‘yicha xalqaro shartnomalar reyestri (dissertatsiyada foydalanilgan ma’lumotlar).
5. Umarova G. Q. (2026). O‘zbekistonning xalqaro ikki tomonlama soliq shartnomalarining investitsiyalar oqimiga ta’siri va takomillashtirish yo‘llari. Magistrlik dissertatsiyasi, Bank-moliya akademiyasi (qo‘lyozma).

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.